

УРОКИ ЯКОВА НОВИЦЬКОГО

*„До недавнього часу багатюща творча спадщина Я.П.Новицького залишалася практично недослідженою. А його наукова діяльність або ж замовчувалась взагалі, або ж розцінювалася як виключно буржуазно-націоналістична”.
(Репресоване краєзнавство. – К., 1991)*

З усієї багатющої творчої спадщини видатного запорізького народознавця, історика, археолога, фольклориста, етнографа, музейного фундатора, діяча народної освіти Я.Новицького (1847–1925) ми торкнемося лише деяких його здобутків у шкільному краєзнавстві, якому невтомний педагог-новатор надавав особливого значення.

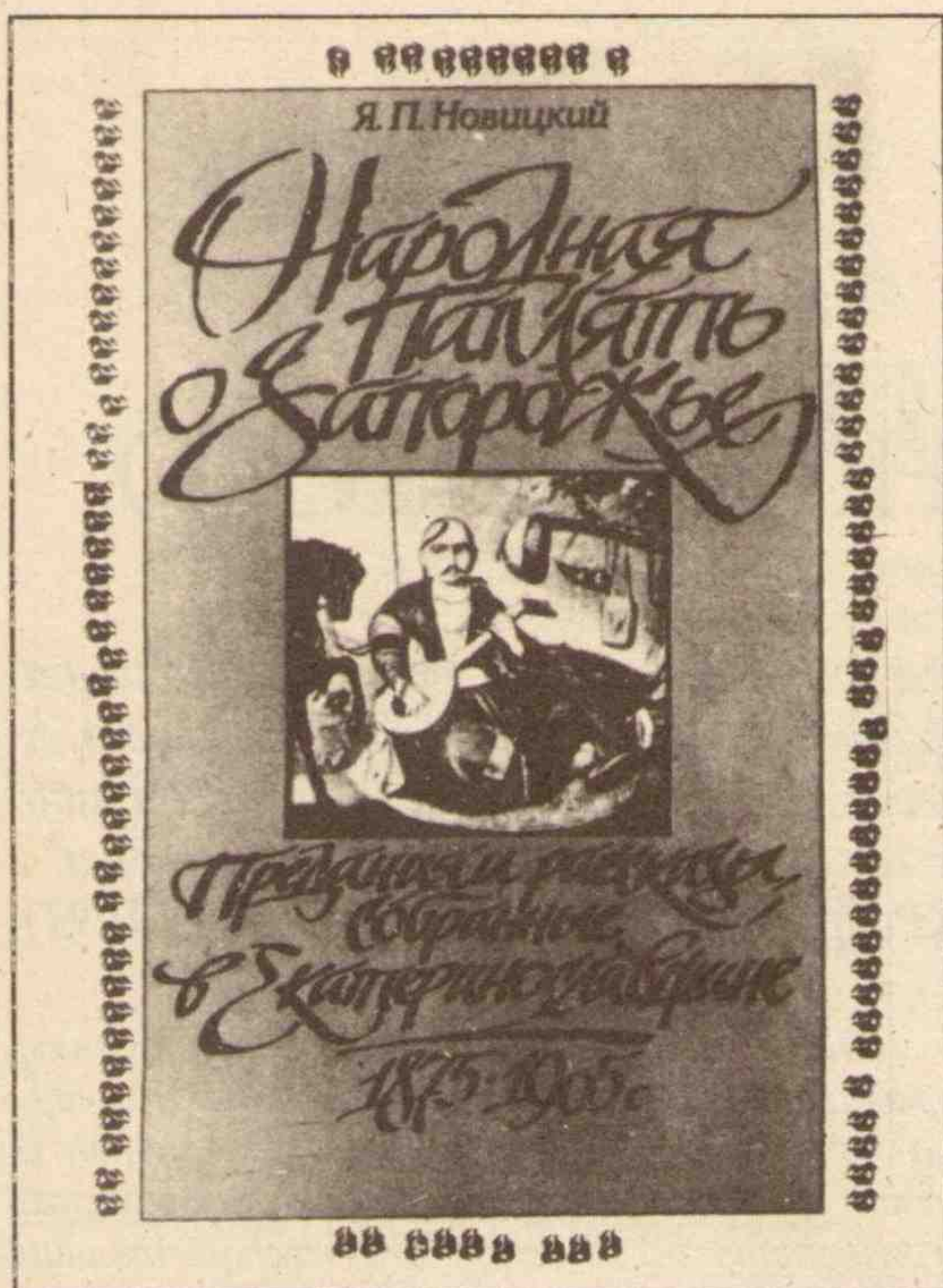
У багатьох документах із фондів Державного архіву Запорізької області (листах, доповідях, звітах, фольклорно-етнографічних записках, Я.Новицького як шкільного вчителя, а потім опікуна земських шкіл Олександрівської повітової училищної ради) знаходимо його часті посилення на здібності, кмітливість, допитливість, обдарованість селянських дітей, жадобу їх до знань і наголошення потреби розвивати вміння самостійно мислити, логічно висловлювати думки, що ґрунтуються на спостереженнях, зокрема в самостійних письмових роботах учнів.

Так, до свого звіту за 1883 навчальний рік він додає кілька цікавих самостійних письмових робіт учнів Іванівської сільської школи. Ці твори, крім свідчень жвавості дитячого розуму, донесли до нас ще й цінну етнографічну інформацію. Роботи присвячені добре знайомій учням темі „Трудовий рік селянина” (подаємо тексти мовою, якою вони тоді писалися, зберігаючи стилістичні особливості оригіналів).

ПИЛИП ПУТІЙ. „Когда растает снег, крестьянин собирается ехать в поле. В среду, на четвертой неделе поста, празднуют в селах средокрестную, а потом пекут кресты и жаворонки . . . После того, как крестьянин спашет ниву, он едет и опять берет с собой крест, спеченный в средокрестную. Поѣхавши к ниве, он берет крест и обойдет с ним вокруг нивы; потом кладет его на одном углу нивы и принимается сеять. Потом, засеявши, берет крест, ест сам и кто придет с ним и дает также кусочки креста скотине. Потом боронит. Так сеет, орет и волочит мужик всю весну. Женщины копают дома грядки в огородах и сеют чеснок, репу, сажают картофель и другую огородину. Дети играют по праздникам у мяча и весело бегают под горою”.

ФЕДОТ ОСТРОВЕРХ. „Летом, когда выезжает крестьянин в поле, то ставит на воз барыло, набирает в р. Волчьей воды, кладет на воз кирпича, соломы, берет казанок, сала, пшена, борошна, соли, цыбули, берет поветь, побольше одежи и там живет всю неделю. Утром, до восхода солнца, люди работают, когда солнце взойдет, скупают, поработавши еще часа четыре, и кто-нибудь из старых начинает варить на обед кашу или галушки с салом. Когда обед готов, кухарь или стряпуха берет длинную палку, надевает на нее шапку и выставляет на возу. Это значит, пора идти обедать, и люди сходятся до воза”.

Титульна сторінка репринтного видання збірки Я.Новицького „Народная память о Запорожье: Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1875–1905гг. ”(1911р.).

Здійснене 1990 року видавництвом „Спридитис” (Рига). Фоторепродукція Юрія ЗАЛОГІНА

ГОРДІЙ УДОВИЧЕНКО. „Летом наступает косовица и жнева. Мужики берут косы, а женщины серпы и опять в поле. За косарями ходят вязальники и вяжут снопы, а потом снопы эти кладут в полукипки. Через несколько дней едут в поле брать снопы додому, и така пора называется возовицею”.

Нині, читаючи рядки оцих давніх дитячих творів, мимоволі ловиш себе на думці, що ці „додатки” з багатьох поглядів мають і власну цінність.

До речі, працюючи над селянською тематикою, Я.Новицький уклав на допомогу вчителям оригінальний тематичний порадник, розподіливши 184 охоплені в ньому теми на вісім розділів:

1) праця й сільськогосподарські знаряддя; вироби й виробництво (теми 1–24);

2) житло й домашнє умеблювання; їжа та напої; сім’я, людські взаємини (теми 25–42);

3) школа і певні знання, винесені зі школи (теми 43–56);

4) релігія і релігійні культи (теми 57–71);

5) місцева історія, археологія, етнографія (теми 72–95);

6) батьківщина та Вітчизна; географія (теми 96–111);

7) природа; тварини, рослини, мінерали (теми 112–169);

8) опис із спогадів минулого; спостереження (теми 170–184).

Я.Новицький зазначає, що багато з цих відомостей, які „охоплюють опис даного міста, села, волості, повіту, губернії (...), дали б учителю можливість самому попрацювати над матеріалом, який може стати різностороннім і цінним внеском до місцевої статистики, географії, історії, археології та етнографії”. Він закликає вчительство до народознавчо-краєзнавчої діяльності, популяризує досвід тих народних учителів, які були його однодумцями в справі впровадження краєзнавства й народознавства в шкільну практику.

Тематичний порадник Я.Новицького прилучав вчительство й учнівську молодь до практичного вивчення довкілля, спонукав до всебічного дослідження життя села, повіту, округи. Так, розділ „Праця й сільськогосподарські знаряддя” пропонує описати всі способи, якими селяни знищують ховрахів та хлібного жука, заняття хліборобів в усі сезони трудового сільськогосподарського року; яке житло влаштовують для себе люди і тварини; коли й чим конкретно займаються городяни й селяни; які ремесла знають жителі того чи іншого села або кутка.

У розділі „Житло та домашнє вмеблювання” пропонується кожному описати обстанову своєї хати, свій двір, тік, виміряти й накреслити план своєї садиби, позначивши на ньому хату, двір з будівлями, город, тік, сад, пасіку. Усе це треба зробити в певному масштабі. Або ось таке питання: яку у вас носять одержу, взуття, білизну, з якої тканини; назвіть буденне вбрання чоловіків, жінок, парубків, дівчат; назвіть святкові костюми, головні убори дівчини та жінки...

Вартий уваги педагогів-краєзнавців і розділ

„Релігія та релігійні культи”, де Я.Новицький дає завдання описати, у які дні ходять колядувати, щедрувати, засівати, віншувати, христосуватись; записати всі, які хто знає, колядки, щедрівки, посипальні; як освячують царину, як поминають померлих та інше. А в розділі „Місцева історія, археологія, етнографія” кожна з 24-х запропонованих тем має зацікавити й сучасних учителів, що викладають в українських школах нібито новий предмет – краєзнавство. Яків Новицький радить: „Розпитайте кожний із вас діда, батька, що вони пам'ятають про своє село. Чи таким воно було 50–70 років тому? В якому році почало заселятися? З яких місць сходились сюди люди? Чому воно має сьогоднішню назву? Чи не знає ваш дід а чи батько такого урочища, могили, городища, балки тощо, про які розповідають цікаву історію чи переказ, легенду, казку. Назвіть усі могили, городища, озера, річки, балки, урочища вашої місцевості. Розпитайте старих людей, чому вони мають нинішні назви і що про них розповідають з минулих часів. Коли населялося ваше село, чи не було тоді тут яких пам'яток старовини, напр., руїн укріплень, кам'яних баб, турецьких мечетей тощо і чи

немає їх тепер? У вас, коли починають грати в жмурки (пузьмирки) чи панаса (Підкреслення Я.Новицького. – М.В.), „сліпа баба”, „куца баба” то перше читають причитанки? Напишіть кожен з вас, яку знаєте причитанку. Які співають у вас веснянки? Які пісні співають під час „грабовиці”, полоття, оранки? Які пісні співають люди під час посту?.. Є люди, які лікують худобу і навіть людей заговорами, нашіптуваннями тощо. Чи нема у вас таких людей? Чи не знають у вас вдома яких заговорів, заклинань? Напишіть про це детально”.

У кожному рядку тематики Я.Новицького відчувається глибока, вдумлива праця, зацікавленість народним життям, звичаями, традиціями, побутом, народною міфологією. Таке зацікавлення вчений намагався прищепити і педагогам, і учням. Своєю дослідницько-краєзнавчою роботою вони „дали б не менш багатий матеріал і для укладання дитячої книжки, що може широко охопити побутові сторони народу з його історією, географією, етнографією, поезією тощо, – книжки цілком народної для народу”.

Володимир МОРОЗІЮК,
історик-краєзнавець. Запоріжжя

ДІВЕННЯ СЕГТАЙНИ

Селяни-поліщуки в м. Сороки
Волинської губернії. 1916 р.